

Володимир Любченко

СЕЛО КОРИЧИНЦІ ДЕРАЖНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (ЛЕТИЧІВСЬКОГО ПОВІту ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІї): ИСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запропоноване нижче дослідження, присвячене історії цілком звичайного подільського села Коричинці Деражнянського району Хмельницької області, але за його звичайністю прихована багатовікова самобутня історія, значною мірою назавжди втрачена й недосяжна для нашого розуміння, проте й тих дециць історичної інформації, що не згоріли в горнилі століть і дійшли до нас, достатньо, щоб перед нашим поглядом постала в найістотніших і найяскравіших рисах захоплююча історична картина, право на відтворення якої має й будь-якс інше село, як оригінальний і самодостатній об'єкт історико-краєзнавчих та історико-географічних досліджень.

Перша спроба систематизувати історичні відомості щодо Коричинець була зроблена Подільським єпархіальним історико-статистичним комітетом у 1901 р., коли у світ вийшов — IX випуск “Трудов” цього комітету з історичними описами всіх приходів Подільської губернії¹. Укладено зазначене видання було наступним чином: наприкінці 90-х років XIX ст. по приходах єпархії розіслані були переліки питань, на які сільські священики мали подати розгорнути відповіді, використовуючи церковні літописи та усну традицію, що побутувала серед селян. Згодом отримані з приходів описи були відредаговані й значно скорочені співробітниками комітету, а також доповнені відомостями з тих томів “Архива Юго-Западної Росії”, що на той час вже вийшли друком. Що ж до Коричинець, то первинний матеріал зібрали й записали

у 1899 чи 1900 році сільські священик Антоній Олтаржевський (в приході з вересня 1898 р.) та псаломщик Василь Симонович (в приході з 1896 р.), які компенсували своє недовгє (на час укладення опису) перебування у селі грунтовним занотовуванням усних переказів, чому, власне, укладений ними рукописний опис, який, на щастя, повністю зберігся, є безцінною пам'яткою багато в чому наївної усної селянської “історіографії” межі століть². Нauкове редактування та доповнення поданих по Коричинцях матеріалів здійснив відомий часу історик-краєзнавець Поділля Опанас Неселовський. Незважаючи на численні фактичні помилки об'єктивного характеру, вміщений у IX випуску “Трудов” комітету історичний опис села Коричинці і досьогодні залишається неперевершеним і найповнішим друкованим дослідженням історії цього села, у порівнянні з яким історична довідка про Коричинці у 26-ти томній “Історії міст і сіл УРСР” значно програє і не тільки обсягом поданого в ній історичного матеріалу, але й якістю його подання³. Проте слід віддати належне цьому виданню, адже воно було єдиним масовим джерелом краєзнавчої інформації за радянських часів, аналогів якому не було в СРСР.

Можливість появи в майбутньому подібних енциклопедичного типу видань з історичного краєзнавства на більш високому якісному рівні, на нашу думку, пов’язана з попереднім грунтовним дослідженням історії якомога більшої кількості окремих сіл та містечок України і пропоноване нами невелике дослідження історії села Коричинці є внеском у цю надзвичайно потрібну, але й неосяжну справу.

На території села, вірогідно, знаходилося поселення трипільської культури IV—III тис. до н.е. — маємо достатньо свідчень коричинецьких селян про знахідження у повоєнний час типово трипільських просвердлених кам’яних сокир як, зрештою, і не свердлених клиновидних. В 2-х кілометрах на південний схід від села в місцевості, що звється Попів Ланок, автору пощастило знайти поселення черняхівської культури, тонкий культур-

ний шар якого, щоправда, майже суцільно знищено регулярною оранкою. Проте в підйомному матеріалі було знайдено багато уламків черняхівського столового та кухонного посуду, світлоглиняної амфорної тарі, фрагмент кістяного гребінця, 21 ціле пряслице та 18 фрагментів від інших, 2 цілі бронзові фібули та три фрагменти, один з яких білонний, 7 намистин синього скла різних типів, залізний наральник, кам'яний розтирач від невеликої зернотерки та денарій Римського імператора Антоніна Пія (138—161 рр.), який датується 140—144 рр.н.е.⁴ Датуючі речі (уламки амфор та фібули) переважно відносяться до III століття.

Аналізуючи джерела про найдавніший період в історії села Коричинці (XV—XVII ст.), необхідно зазначити, що існує надзвичайно складна й важко розв'язувана історико-географічна проблема. Річ у тому, що, вірогідно, вже в XV ст. на незначній відстані одне від одного (до 10 км) існувало два села з назвою, яка і в подальші століття без чіткої системи передавалась як "Карачинці" або ж "Каричинці". З середини XVI ст. для означення назви цих сіл в документах використовувались й додаткові означувальні слова: "Каричинці Римові", вони ж, на нашу думку, "К. Великі" — у XVI ст., "К. Римові" й "К. Бржостовського", у XVII ст., у XVIII ст. — "К.Римові", а з другої половини й "К. Домські", у XIX — перш. пол. XX ст. — "К. Домсько-Римові" (церковний прихід один, але адміністративно рахувалися за два села), у наш час — просто село Коричинці; "Каричинці Одровонжові", вони ж "К. Підлісні" — у XVI ст., "К. Гетьманські" — у XVII ст., "К. Волоські" — у XVIII ст., поперемінно "К. Волоські" та "К. Шляхові" — у XIX—XX ст., тепер — село Волоське; вірогідно у другій чверті XVIII ст. зовсім поряд з "К. Волоськими" виникли "К.Пилипівські", з 1967 р. — село Пилипи. Але найчастіше у XVI — першій третині XVIII ст. в документах назва цих сіл подавалась без означувального другого слова, а тому і є такою складною проблема адекватної "прив'язки" історичних відомостей до того чи іншого се-

ла з назвою "Каричинці".

За нашими підрахунками відомі 3 документи XV ст., які містять згадку про "Каричинці" — "Карачинці (за 1431, 1440, 1493 роки), 17 документів XVI ст. (за 1521, 1530, три — 1538, 1539, 1542, 1545, 1550, 1551, 1552, 1557, 1564, два — 1565, 1570, 1578, 1581 роки), 9 документів XVII ст. (1605, 1615—1616, 1629, 1661, 1662, 1664, 1665, 1668, 1678 роки)⁵. З цієї кількості джерел такими, що безсумнівно стосуються саме "наших" Коричинець, є ті з них, в яких згадуються "Каричинці Римові", а це 4 документи XVI ст. (за 1552, 1564, 1565, 1570 роки) та 5 документів XVII ст. (за 1605, 1615—1616, 1629, 1665, 1668 роки)⁶. Значна частина решти документів, безперечно, теж стосується цього села, але про них можемо говорити лише з тією чи іншою мірою вірогідності, подаючи при цьому розгорнуту аргументацію, чого в даному невеликому за обсягом дослідженні не маємо змоги зробити, а тому в основному обмежимось найцікавішими документами з категорії "безсумнівних".

Коричинецькі селяни з властивою простому народові багатою фантазією завжди намагались знайти пояснення назви свого села та розібратися в його походженні, щоправда, змальована ними картина надто фантастична й багато у чому далека від реальних подій. Наприкінці XIX ст. селяни так описували історичне минуле села та приходу: "Утворився прихід з двох поселень: Ремових і Домських Каричинець. Рем і Домск за походженням — з шляхти, були засновниками цих двох поселень... Ремові Каричинці засновані раніше, як це можна уявити, 18 ст., а Домські пізніше. Каричинцями прихід названо від польських слів "Kagu czupic". В тутешніх місцях любили проживати вільні запорожські козаки, які мстили польським панам за їх нелюдське ставлення до селян та зневажання православ'я, чому польські королі надсилали сюди воєвод — "Kagu czupic", тобто "карати козаків насмерть"⁷.

Перші письмові згадки про "Карачинці" — "Каричинці" датуються 1431 та 1440 роками, коли королі Вла-

дислав Ягайло та Владислав III пожалували їх відповідно мешканцю подільському Франчку із записом 40 гривен на "Карачинцях" (на випадок іх викупу королем) та Яну з Степоніковець із записом на "Каричинцях на Рову" 50 гриvenir, з обов'язком останніх жити на Поділлі та відвувати військову службу⁸. Ці села, як це видно з тексту документів, жалувались як такі, що вже існують, отже і їх заснування може бути відсунуте у часі у XIV століття, якщо й не в XIII, оскільки їх назва на думку М.Грушевського однозначно тюркського походження, а в ці століття поряд з корінним українським населенням на Поділлі мешкали й різні тюркомовні народи. Той же М.Грушевський саме документ від 1431 р. пов'язував з теперішніми Коричинцями, у чому ми з ним згодні, хоча з багатьма іншими його, як він сам вказував, гіпотетичними "приуроченнями Каричинець", дуже важко погодитись⁹.

У 1538 році королева Бона викупила обое "Каричинець" у їх державців: польського магната Станіслава Одровонжа, предки якого були державцями "Каричинець" ще з 1469 р. та служилих шляхтичів братів Каричинських, між якими згадується і Роман, від імені якого, можливо, й стали вони в документах з 1552 р. зватись "Каричинцями Римовими", тоді як інші в тому ж році названі "Каричинцями Одровонжовими"¹⁰. Викуплені Боною Каричинці увійшли до утвореного Барського староства. За люстрацією 1552 р. в "Каричинцях Римових" було 24 тяглих господарі та 4 таких, що сиділи на волі, при селі був ставок з млином¹¹.

Найкращим і найдокладнішим джерелом XVI ст. щодо "Каричинець Римових" є акти люстрації Барського староства 1565 р. Згідно з ними 19 тяглих господарів, відомих нам поіменно, відвували такі повинності на Барський замок: щороку платили "поляховщину" (від кожного господаря пшениці по 4 третинники, вівса по 10 трет., курей по 2, яєць по 20, прядива по 10 пригоршень), "стацию" — збір на утримання короля та його урядовців при їх проїзді через старство (жита по 0,5 третинника,

курей по 2, масла по 1 мірці, сирів по 1, крупу по 1 мірці і по 1 хлібині, сіна по 2 вози), а також грошові податки — "пушкаровщину" (по два гроша) та "подимне" (від кожних двох господарів по 2,5 гроша), робили тиждень за замок, "що скажуть", а собі — два тижні. На волі, маючи ще по 1 році свободи, сиділо 4 господарі, які "поляховщини" не давали, а сплачували "пушкаровщину" та "подимне" так як і тяглі, та половину норми останніх — "стаций". Служки, яких було троє, платили так: Тшинець та Міхно — чоботяр — тільки "подимне" й "пушкаровщину", Манило — ватаман, тобто сільський адміністратор, голова общини — нічого з перерахованих данин не сплачував, окрім нарівні з селянами інших категорій десятини "бджільної", "поволовщини", дані "баранової" та "вепрьової". Данину "баранову" сплачували господарі, що тримали овець (кожна двадцять щороку), яких у 1564 р. надійшло 6 та 4 ягнят, що рахувались за піввівці, отже поголів'я овець у селі таким чином нараховувало 160 голів. Данина "вепрьова" теж щороку давалась селянами, але у 1565 р. їх звільнili від неї. "Поволовщину" вони сплачували раз у три роки — по 1 голові великої рогатої худоби. Данина "бджільна" давалась з такою ж регулярністю (у 1563 р. надійшло від селян 20 пнів). Від данини "медової", яка мала надходити кожного третього року, селяни вже третій рікувільнялись, а тільки дали у 1564 р. від усього села діжку меду липового. Всі данини від коричинецьких селян оцінювались в 187 злотих, 29 грош, 3 денари. Окрім того, сільський ставок, який спускався раз у чотири роки, давав 23 злотих прибутку, а млин на ньому орендувався мельником за 15 злотих на рік. Серед селян переважали українці, але було, мабуть, й кілька сербів (Іван та Василь Сербіновичі)¹².

Люстрація 1570 р. для нас цікава перш за все тим, що в ній подано відомості про спалення "Каричинець Римових" татарами у 1567 році. Тяглих господарів у селі було 23, яким внаслідок татарського спустошення зроблено полегшення у повинностях до 1571 р. Урочних

було двоє, які відкупляли відробітки й податі грошовим чиншем. Вільних селян було 6, вони мали свободу до 1573 р. Був й один служка, що служив до замку. Загалом структура та розмір селянських повинностей не зазнали помітних змін порівняно з попередньою люстрацією, населення ж навіть виросло на 6 господарів. Сума надходжень тепер становила 201 злотий 16 грош 15 денарів. Дізнаємось також, що сільський став був "на криницях", а млин, що як і раніше здавався в оренду, мав одне колесо¹³.

Якщо з середини XVI ст. й до його кінця с. Коричинці Римові належали до складу Барського староства і управлялись старостинською адміністрацією, то з початком XVII ст. іх юрисдикція змінилася. У 1605 р. вони були пожалувані у держання польському шляхтичу Бржостовському, який, щоправда, підлягав юрисдикції старостинській¹⁴. За люстрацією 1615—16 років село знаходилось у держанні Валентина Бржостовського та його дружини Катерини. Окрім ставка з млинком, згадується і фільварок. Надходило від Бржостовських, як державців королівських земель, на користь короля (держави) 66 злотих 13 грош "кварти"¹⁵. У 1629 р. село вже перебувало у держанні Адама Бржостовського, прибутки якого оцінювались в 367 злотих¹⁶.

До середини XVII ст. відноситься й перша поява Коричинець на географічних картах. На "Генеральній" карті України Гійома Левассера де Боплана (1648—51, масштаб 1:1800000) на північ од Бару показані саме "наші" Коричинці. На його ж "Спеціальній" топографічній карті України (1650, 1:450000), що складається з 8 частин, під однаковою назвою "Kareszince" подані як сучасні Коричинці (поблизу Вовковинець), так і сучасне село Волоське (неподалік від Деражні)¹⁷. Мапи Боплана вражают своєю детальністю й точністю, зрештою французький інженер, резиденцією якого у 30—40-ві роки був саме Бар, чудово знов цей регіон (обидва вказані села знаходяться на відстані 15—20 км від цього міста).

Регулярні спустошення краю, що розпочались з початком Визвольної війни українського народу (1648—54 pp.), а згодом зі ще більшою інтенсивністю продовжувались за часів руйни, не могли не позначитись на Коричинцях. У 1665 р. "Карачинці Римові", які перебували тоді у дожиттєвому держанні шляхтича Вержховського, показані як зовсім спорожніле село¹⁸. У 1668 р. в "Каричинцях Бржостовського" нараховано було тільки 4 дими (цікаво, Бржостовські повернули собі права на село, чи така його назва була тільки даниною колишнім його державцям?)¹⁹.

З 1672 по 1699 р. Коричинці, як і все Подільське воєводство, перебували під владою Туреччини. З початком XVIII ст., особливо з другого десятиліття, коли у краї настало певне замирення, почали відроджуватись і села. 12 грудня 1748 р. польський король Август III видав грамоту шляхтичу Стефану Домбському за його заслуги, в якій дозволив йому в "miescie" Каричинцах щомісяця улаштовувати ярмарки, в яких мали право брати участь як тутешні, так і закордонні купці. Усі надходження від ярмарку Стефан Домбський отримав право уживати на свою користь, а правочинність грамоти, що надзвичайно цікаво, була розповсюджена й на його нащадків та спадкоємців²⁰.

Отримавши, таким чином, дідичні спадкові права на улаштування ярмарків, Стефан Домбський, вірогідно, не був дідичем самого села, а був лише його державцем, тобто тримав його в заставі від князів Любомирських, які на протязі всього XVIII ст. були державцями, а з 1775 р. й дідичами Барського староства. На користь цієї думки говорить і той факт, що у відступному записі на староство Барське від 10 липня 1761 р. Антонія Любомирського Францишку Любомирському поряд з іншими селами виступають і "Каричинці Римові", що означає, що вони все ще залишались селом Барської старостинської юрисдикції, чого б не могло бути, якби Стефан Домбський володів ними на дідичному праві²¹.

Як довго в його держанні знаходилось село, сказати

напевно важко, проте з церковного літопису сусіднього села Згарок відомо, що саме шляхтич Домбський у 1765 р. за власні кошти побудував там церкву, на священика якої висвятили селянина Коричинець. Та й саме заснування Згарка традиція пов'язувала з переселенням цим шляхтичем частини коричинецьких селян на нове місце²². А вже 9-м грудня 1777 р. датується запис підскарбія коронного графа Адама Понінського (який кількома роками раніше придбав у Мартина Любомирського Барське старство вже як дідичину) про продаж пану Ігнатію Вітославському обозному коронному "Карачинець Римових" й Слобідки, причому контрактом підтвердженні були дожиттєві права на посесію села Летичівським суддею земським Юзефом Домбським та його дружиною Францішкою²³.

Велике за обсягом самостійне дослідження можна було б написати, взявши за основу метричні книги за 1735—1773 та 1773—1799 роки церкви Святої Великомучениці Параскеви с. Коричинці, ми ж зупинимось тільки на деяких важливих аспектах²⁴. За цими книгами можна простежити процес появі назви "Каричинці Домські" від прізвища шляхтича Домбського. Уперше назва села у формі "Каричинці Домські" з'явилась в записі за квітень 1760 р., а в липні того ж року назва "Домські" один раз була подана польською мовою, зовсім ідентично з тим, як польською писалось прізвище шляхтича Домбського. У формі "Домські" назва села ще з'являлась часом у 60-і роки (востаннє 1769 р.), але ще в квітні 1761 р. важко вимовлювана літера "б" вперше випадає із другого слова назви села, і форма "Каричинці Домські" остаточно утвержується на кінець століття. Історична назва села "Каричинці Римові" вжита в книгах була тільки тричі: в записах за 1778, 1780 та 1799 роки (як правило назва передавалась тільки одним словом "Каричинці").

За допомогою метричних книг отримуємо й дані про давність деяких сучасних топонімів села Коричинці. Так в записі від 30.08.1797 р. знаходимо згадку про Івана

Мельника Напілного, отже вже в той час на відстані 2-х кілометрів від села існував добре відомий всім мешканцям села і сьогодні під такою ж назвою, ставок Напілний, на якому тоді був сільський млин. (Цікаво, чи не той це ставок, що регулярно згадувався в люстраціях XVI ст.?). Про можливе існування назви місцевості Мочари вже в середині XVIII ст. свідчить тогочасна згадка про Войцеха Пасічника Мочарського.

Зробивши підрахунки, отримуємо дані про динаміку чисельності населення села. Середньорічні показники відповідно: народжуваності, смертності, кількості шлюбів та приросту населення за період з 1735 р. по 1773 р. такі:

1735—1744	2,7	1,4	0,9	1,3
1745—1754	9,3	1,8	1,7	7,5
1755—1764	16,4	4,2	4,8	12,2
1765—1773	23,5	8,3	6,9	15,2

На основі наведених даних можна зробити припущення, що в 30-ті роки населення села було незначним, а стрімке зростання народжуваності, починаючи від середини 40-х років, вірогідно, пояснюється значним міграційним припливом осіб дітородного віку приблизно в період з 1745 р. по 1764 р. Загалом за рахунок природного приросту населення кількість мешканців села збільшилась з 1735 р. по 1773 р. приблизно на 350 душ (за кілька крайніх років відсутні дані про смертність). Про епідемії чи голодомори даних не маємо, проте вони могли мати місце, наприклад: у 1763 р. (з 11 померлих — 5 у лютому, 3 у квітні), 1767 р. (з 12 — 5 у березні, 3 у квітні), у 1768 р. (з 5 — 3 у квітні).

Значною була в той час соціальна диференціація серед селян. На одному "полюсі" бачимо родини Гамул, Фризів, Юхимчуків, Грещуків, Стаків, Тарапат, Гонтарів..., які мали наймитів, челядників, комірників, служок, а на іншому — наприклад, Федора Діда Жебрушого... Про інститути сільської громади свідчать записи на кшталт: Війт Фризюк, Йосип Грузер Присяж-

ний, Василь Пастух Громадський ... Такі імена як Войцех, Мадей, Магдалина, Бреїда, Рузалія або й прямі вказівки: Гнат Вовкотруб Поляк, Юрченко Поляк, Мазур ... — вказують на польське походження частини селянських родин, проте селяни — поляки швидко асимілювались й були прихожанами церкви українського обряду (уніатської). Неодноразово знаходимо відомості про хрещення та вінчання циганів і, навіть, згадку про Війта Циганського Олександра (початок 60-х років) — ймовірно в селі чи біля нього була самоврядна циганська громада. Значний прошарок мешканців села становили родини шляхецькі: Козяровські, Васецькі, Рудницькі, Сєрновські, Бартковські, Зеленицькі ..., на означення яких вживались терміни — "шляхетно-уроджений", "благородний", "пан", "ясновельможний". Дуже часто ці шляхтичі стояли не набагато вище селян, на що вказує те, що інколи селяни ставали хрещеними батьками дітям "шляхетно-уродженим" (зворотнє було типовим явищем). Прізвищний фонд селян Коричинець за час з кінця XVIII ст. зазнав незначних змін. Такі старожитні прізвища як Предко, Фриз, Гамула, Кульбачний, Грузер, Човба, Юхимчук, Побережник ... — ось уже понад два з половиною століття носять коричинецькі селяни, а зазначені метричні книги є найдавнішим і найціннішим джерелом до селянської генеалогії²⁵.

Інкорпорація Подільського воєводства до складу Російської імперії після другого поділу Польщі й заведення у краї російських кріпосницьких порядків відразу позначились на становищі селян, яке погіршало, що відбилось у тенденції до зменшення селянського населення Коричинець, яка була стійкою до скасування кріпацтва. Якщо за "Ревізькою казкою" 1795 р. в Коричинцях нараховувалось 510 селянських (разом з дворовими) душ чоловічої статі, то за ревізією 1811 р. — тільки 411 (народилося за цей період 124 хлопчики, померло ж 148 душ чол. ст., 53 — були в бігах, 25 — віддано у рекруті); за останньою ревізією 1858 р. цей показник впав до 338²⁶. Тільки на початку 1890-х років селянське населення Коричинець

досягло рівня кінця XVIII ст. (у 1893 р. нарахувалось 580 прихожан чол. ст.) й далі стрімко зростало до початку Першої світової війни (у 1915 р. прихожан чол. і жін. ст. в Коричинцях було 1760 душ)²⁷.

Про те, що Коричинці на початку XIX ст. були ще єдиним (неподільним) селом, свідчить запис їх назви в актах ревізії 1811 р.: "Каричинці Римові Домськими іменовані". Поділ села відбувся тільки у 30-і роки XIX ст. й зберігся до середини ХХ ст. Власником села приблизно до 1815 р. була поміщиця Бригіда Матвіївна Красовська, яка продала Коричинці колишньому судді Ушицького повіту поміщику Антонію Монькевичу, від якого їх успадкувала його дружина Бальбіна, яка, в свою чергу, наприкінці 30-х — початку 40-х років продала їх почастинно Летичівському повітовому предводителю дворянства Антону Івановичу Чарковському ("Каричинці Римові", наприклад, він купив у 1841 р.)²⁸. На час селянської реформи 1861 р. єдиним власником Коричинець все ще залишався А.І.Чарковський, по смерті якого (не раніше поч. 1870-х років) їх успадкував його син Іван.

Наприкінці XIX ст. землеволодіння Чарковських роздробилося і в 1905 р. власником "Каричинець Римових" бачимо І.А.Чарковського, який здавав своє помістя в оренду дворянину Антону Наполеоновичу Венглінському (був орендарем до 1917 р.), а "Каричинець Домських" — С.Ю.Оржеховському (вірогідно, — родичу І.А.Чарковського)²⁹. Значну частину своїх земель пані Оржеховська здавала в оренду селянам: Якову Бабаку (прийдешній) — більше 100 десятин польової землі та гурту з 8-и родин місцевих селян (Бондар І., Захарчук Д., Юрчаки В. і Р., Токарі Б. і Я. ...) — 125 дес. (з них 90 дес. — лісу)³⁰.

В помісті поміщика А.І.Чарковського у 1840-і роки була невелика серветкова фабрика, у 50-і роки — винокурний завод, а в 60-і — цукровий завод, який здавався в оренду дворянину Сташкевичу й згорів 6 лютого 1869 р.³¹

З 1850 р. по 1862 р. на землях села Коричинці в місце-

вості, що зветься тепер Ринок, існувала єдина в Подільській губернії на орендованій поміщицькій землі єврейська землеробська колонія Всселець. Громада з 25 родин міщен-євреїв орендувала у поміщика А.І.Чарковського на 25-річний термін 260 десятин землі з зобов'язанням щороку сплачувати йому по 750 крб. сріблом від усієї громади, проте первинна бідність колоністів (226 мешканців чол. і жін. ст. у 1855 р.), відсутність досвіду, падіж худоби і частий неврожай привели до того, що колоністи від 1857 р. вже були неспроможні сплачувати обумовлені контрактом платежі і поміщик добився дострокової ліквідації колонії³².

У 1860—70-ті роки "Каричинці Домські" були волосним центром й інколи іменувались навіть містечком. Сільське самоврядування селян не завжди було ефективним. Так, наприклад, отримавши від поміщика за "Викупним актом" 1865 р. у власність громади в якості дарунка ставок Напілний з млином й будівлями при ньому, селяни "догосподарювались" до того, що на початок століття ставок був страшенно занедбаний, а від млина нічогісінько не залишилось³³.

У 1869—70 рр. село прорізала Києво-Балтська залізниця, адміністрацію якої у 10 селян-господарів було викуплено 4 дес. 601 саж. садибної землі³⁴.

Сільська дерев'яна Свято-Параскевська церква була збудована раніше 1735 р. У 1840-ві роки вона вже була в дуже поганому стані і коричинецькі селяни разом з поміщиком А.І.Чарковським у 1849 р. почали добиватися від епархіального начальства дозволу на будівництво нової кам'яної церкви, взявши за основу план церкви у с.Буглай, який при розгляді виявився не у всьому відповідним з канонами "російсько-візантійського(стилю, оскільки містив у собі деякі риси старої української архітектури, чому справа з початком будівництва затягнулась на кілька років. Але 28 квітня 1854 р., коли будівництво вже тривало, у стару церкву влучила блискавка й значно її пошкодила. Будівництво нової церкви після цього прискорилось і головно на

кошти поміщика було закінчене восени 1856 р. Зібрані селянами на будівництво 205 крб. сріблом свідомо були затримані в Подільському Приказі епархіальними чиновниками з метою витрати їх виключно на інвертар для церкви. Різьблений іконостас було перенесено з старої церкви у нову, на щастя він частково зберігся у церкві й досьогодні³⁵.

Найдовжє священиками села були: Федір Морозовський (1735—93), Данило Мончинський (1757 — поч. 90-х), зять Морозовського?, Іван Томачинський (поч. 90-х — 1836), Ананій Голубович (1836—44), Василь Грабовський (1853—59), Стефан Ванькевич (1859—69), Аполінарій Боржковський (1870—87), Орест Стояновський (1887—98), Антоній Олтаржевський (1898 — кінець 1920-х років).

Церковно-приходська школа була відкрита у 1887 р. й утримувалась вона на кошти прихожан. Спочатку школа містилась в громадському домі (колишнє волосне правління), а згодом у спеціально збудованому для неї будинку. Кількість учнів у ній наприкінці XIX ст. інколи наближалась до 50, проте мало кому вдавалось пройти у ній повний трирічний курс навчання. У 1892 р. її закінчили 2 учні, у 1893 — 3, 1895 — 1, 1896 — 3, 1897 — 3, 1898 — 5 учнів. Шкільна бібліотека на межі століть нараховувала 482 книги³⁶.

Перед Першою світовою війною у селі було засноване споживче товариство, яке об'єднувало у 1914 р. — 148 селян, очолював його Омелян Кульчицький, сільський вчитель³⁷.

У ХХ ст. село Коричинці повністю розділило долю інших українських сіл.

ПРИМІТКИ

¹ Тр. ПЕІСК. - Вип. 9. - Каменец-Подольский, 1901. - С. 508-509.

² КПІМЗ. Фонди документів. Спр. 314(13523). - Арк. 1-6.

³ Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. - К., 1971 - С. 235.

- ⁴ Колекція автора. Денарій: аверс - ANTONINVS AVG PIVS PP TR P COS III, голова імператора без вінка, вправо; реверс - APOLLINI AVGVSTO, Аполлон стоїть у довгому вбрани, у правій руці - патера, у лівій - ліра. Встановлено за виданням: Cohen H. Description historique des monnaies frappes sous l'Empire Romain. - Т. II. - Paris, 1882. - Р. 276. - № 59.
- ⁵ АЮЗР. - К., 1890. - Ч. 7, Т. 2. - С. 233-235, 235-237, 257, 259, 508, 528-529; Ч. 8., Т. 1. - К., 1893. - С. 6-7, 13-14, 49-50, 68-71, 73-75, 86-88, 113-117, 142-144, 144-145, 157, 159, 161-162, 193-194, 240-241, 243-244, 248-249, 295-296; Ч. 8, Т. 2. - К., 1894. - С. 121, 339, 360; Грушевський М. Барське старство: історические очерки (15-18 в.). - К., 1894. - С. 80, 316, 335; Zrodla dziejowe. - Т. 5. - Warszawa, 1877. - С. 38, 189; Т. 19. - Warszawa, 1889. С. 171, 176, 194, 272; ЦДІА України. - Ф. 36. - Оп. 1. - Спр. 2. Арк. 23.
- ⁶ АЮЗР. - Ч. 7, Т. 2. - С. 233-235, 257, 259, 529; Ч. 8, Т. 1. - С. 157, 161-162, 240-241, 248-249; Ч. 8. - Т. 2. - С. 360; Грушевский М. Указ. соч. - С. 316, 335; Zrodla dziejowe. - Т. 5. - С. 38, 189.
- ⁷ КПІМЗ. - Спр. 314(13523). - Арк. 1.
- ⁸ АЮЗР. - Ч. 8. - Т. 1. - С. 6-7, 13-14.
- ⁹ Грушевский М. Указ соч. - С. 19, 46-47.
- ¹⁰ АЮЗР. - Ч. 8. - Т. 1. - С. 68-71, 73-75.
- ¹¹ Там само. - С. 157, 161-162.
- ¹² АЮЗР. - Ч. 7. - Т. 2. - С. 233-235, 257, 259.
- ¹³ АЮЗР. - Ч. 8. - Т. 1. - С. 240-241, 248-249.
- ¹⁴ Грушевский М. Указ. соч. - С. 316.
- ¹⁵ Zrodla dziejowe. - Т. 5. - С. 38.
- ¹⁶ Там само. - С. 189.
- ¹⁷ Кордт В. Материалы по истории русской картографии. - К., 1910. - Вып. 2. - Таб. 5, 9.
- ¹⁸ Грушевский М. Указ. соч. - С. 335.
- ¹⁹ АЮЗР. - Ч. 7. - Т. 2. - С. 529.
- ²⁰ АЮЗР. - Ч. 5. - Т. 1. - К., 1869. - С. 359-360.
- ²¹ АЮЗР. - Ч. 8. - Т. 2. - С. 314.
- ²² Труды ПЕІСК. - Вып. 9. - С. 508.
- ²³ ЦДІА України - Ф. 223. - Оп. 1. - Спр. 358.- Арк. 1-2
- ²⁴ ЦДІА України. - Ф. 224. - Оп. 1. - Спр. 475 а, 475.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ ДАХО Кам'янець-Подільський (далі ДАХО). - Ф. 226. -

- Оп. 79. - Спр. 3344, 6114.
- ²⁷ Тр. ПЕІСК. - Вып. 6. - Каменец-Подольский, 1893. - С. 255; Справочная книга Подольской епархии на 1915-1916 годы. - Каменец-Подольский, 1915. - С. 163.
- ²⁸ ДАХО. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 1411.
- ²⁹ Крылов А. Населенные места Подольской губернии. - Каменец-Подольский, 1095. - С. 111-112.
- ³⁰ Записано зі слів Ганни Ліппник (1906 р. н.) - дочки Дмитра Захарчука.
- ³¹ ДАХО. - Ф. 315. - Оп. 1. - Спр. 2570. - Арк. 10; ЦДІА України. - Ф. 442. - Оп. 457. - Спр. 71. - Арк. 39; ДАХО. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 1008.
- ³² Любченко В. До історії єврейської землеробської колонії Веселець Летичівського повіту Подільської губернії (1850-1862) // Матеріали конф.: Єврейська історія та культура в Україні (Київ 8-9 груд. 1994). - К., 1995. - С. 107-113.
- ³³ ДАХО. - Ф. 112. - Оп. 1. - Спр. 1614.
- ³⁴ Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 2371.
- ³⁵ Там само. - Ф. 315. - Оп. 1. - Спр. 2570.
- ³⁶ КПІМЗ. - Спр. 314 (13523). - Арк. 3-6.
- ³⁷ ЦДІА України. - Ф. 301. - Оп. 1. - Спр. 1631. - Арк. 206, 370.